

Tardor 2018

Joan Fontcuberta i Gel. Una vida rere les paraules

Nina Valls

Al febrer va morir Joan Fontcuberta i Gel. Al maig hauria fet vuitanta anys. Durant més de mig segle, es va consagrar a allò que l'apassionava: la traducció. El llegat que ens deixa és vast i sòlid, una producció al català que comprèn més de setanta obres, sobretot prosa de ficció, de l'alemany i de l'anglès. Va començar traduint al castellà, però aviat es va decantar cap al català. En bona part gràcies a ell, podem llegir en aquesta llengua autors tan rellevants de la literatura en llengua alemanya com Thomas Bernhard, Bertold Brecht, Günter Grass, Hugo von Hoffmannstahl, E.T.A. Hoffmann, Franz Kafka, Thomas Mann, Herta Müller o Günter Wallraff. L'any 1991 va rebre el premi de la Institució de les Lletres Catalanes per la traducció de *La mort de Virgili*, de Hermann Broch, i el 2010 el Ciutat de Barcelona per *La impaciència del cor*, de Stefan Zweig.

Per bé que la majoria de la seva producció van ser traduccions de l'alemany –prop de cinquanta títols—, és autor de les versions en català d'una quinzena d'obres escrites en anglès, com les novel·les *Huckleberry Finn*, de Mark Twain; *El món perdut*, d'Arthur Conan Doyle; *El tercer home*, de Graham Greene, o *El trastorn de Portnoy*, de Philip Roth. En paral·lel, a partir dels anys vuitanta va fer una tasca important com a traductor audiovisual de guions de sèries, principalment angleses, com ara *Sí, primer ministre*, per a Televisió de Catalunya.

Fontcuberta va compaginar la feina de traductor amb la docència. Fou catedràtic de Traducció i d'Interpretació per la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquesta doble condició de traductor i docent va ser un bon terreny per a l'observació i el debat; en va deixar constància en articles publicats en revistes acadèmiques i en l'assaig sobre la traducció *Tots els colors del camaleó* (2008). També és autor, juntament amb Montserrat Bacardí i Francesc Parcerisas, de l'antologia *Cent anys de traducció al català (1891-1990)* (1998).

El gener de 2017 vam entrevistar Fontcuberta a casa seva. Va ser una trobada entranyable i especial. Malauradament, en aquell moment ja patia l'ELA (esclerosi lateral amiotròfica) que li dificultava la parla i que va condicionar la conversa, sobretot a l'hora d'aprofundir en els temes que vam tractar, malgrat la bona disposició de tothom i l'ajuda inestimable d'Agata Orzeszek, la seva dona, que va fer de pont, d'interpret, quan la nostra capacitat de comprensió no era suficient.

Primeres traduccions

La curiositat per les paraules li va venir ben d'hora. D'ençà que tenia cinc anys que va saber que volia ser traductor; li agradaven els jocs de paraules, buscar què hi havia darrere les paraules, l'etimologia del grec i del llatí. Quan el vam entrevistar deia que encara traduïa alguna cosa, però sense presses, al seu aire.

La primera traducció de Fontcuberta al català va ser *La mort a Venècia*, l'any 1966, en un moment que el sistema literari català començava a recompondre's lentament en ple franquisme i en el qual la traducció va jugar un paper de renovació important. «Fou un encàrrec de Proa, que en aquell moment dirigia Joan Oliver –explica Fontcuberta—. Va ser una molt bona experiència, molt llarga i no

gens fàcil, perquè era un llibre complicat. La vida privada de Thomas Mann, les idees polítiques, etc., tot això es reflecteix en el llibre. Si no es coneix, no es pot interpretar la novel·la.» Fontcuberta tenia el bagatge cultural per fer-ho. Havia estudiat filologia anglogermànica, havia fet una tesina sobre *La muntanya màgica* i, si calia, sabia on havia de buscar els dubtes que se li plantejaven. «La traducció castellana passava per alt referències subtils a esdeveniments que calia identificar. Era plena d'errors de comprensió» –comenta, tot i que no en recorda l'autor.

De Thomas Mann, en total, Fontcuberta en va traduir sis obres. D'aquell mateix any és la traducció de *Mario i el màgic*. Més endavant, va girar al català *El doctor Faustus* (1992), *Els Buddenbrook: la decadència d'una família* (1995), *Amo i gos: idil·li* (2003) i *L'enganyada* (2008). De totes en recorda la gran feinada de recerca que va fer per copsar-ne tota la densitat. Per exemple, *El doctor Faustus* és gaire bé un tractat de musicologia i quan la va traduir va haver d'aprofundir en la teoria musical dodecafònica de Schönberg. «Vaig estar anys per traduir aquesta novel·la.» Malgrat que Fontcuberta havia estudiat música, per entendre bé el text va haver d'investigar i fer moltes consultes a músics. «Al cap d'un temps, un senyor molt trempat i amable em va escriure una carta assenyalant alguns errors musicals. Li vaig agrair, però no es van poder esmenar perquè no hi va haver una nova edició de la novel·la.» Fontcuberta admet que el traductor, quan rellegeix les seves traduccions, no només es pot trobar amb errors comesos, sinó també que hi ha «altres maneres d'expressar allò mateix. La llengua canvia, la persona canvia. Envelleix l'expressió, l'estil, envelleix tot.»

La importància de la documentació

L'any 1999 Fontcuberta va publicar un article acadèmic a *Quaderns: Revista de Traducció* (número 3), en què mostrava si n'és d'important, la documentació en la traducció literària. L'article se centrava en una novel·la d'un altre pes pesant de les lletres alemanyes, Günter Grass. Llavors ja n'havia traduït tres obres: *Mals averanys* (1992), *El timbal de llauna* (1993) i *Una llarga història* (1997). Més endavant encara va traduir-ne una altra, *Com els crancs* (2003). Grass feia trobades amb els traductors: es reunien durant uns quants dies a casa seva per tractar totes les dificultats de comprensió i traducció que la novel·la podia suscitar. Fontcuberta va anar-hi un parell de vegades. L'autor i l'editorial STEIDL donaven als traductors un dossier que incloïa un gran nombre de notes, citacions, mapes històrics i plànols de la ciutat de Berlín, etc., que els facilitava la feina, i ells, després de la trobada, mantenien el contacte per aclarir dubtes, solucions, etc. «En el cas d'*Una llarga història*, els referents eren principalment d'història: la RDA, les dues Alemanyes, el personatge protagonista, els caixubis (població eslava de la Pomerània amb una llengua pròpia, barreja d'alemany i llengües eslaves occidentals, algunes de mortes). De tot això, me'n vaig haver de documentar. Però, aquí, a més, hi havia la dificultat de la mateixa estructura de la novel·la, que barreja els temps de les històries.» Tanmateix, com explica Fontcuberta a l'article esmentat, «el repte del traductor, a part de completar en alguns casos aquesta abundant informació, era transmetre-la al lector català», saber explicar el rerefons històric i que es pogués situar en el context geogràfic, polític, social i cultural en què la novel·la transcorre (que passa al llarg de dos segles, el XIX i el XX).

En canvi, en el cas de la traducció d'*El trastorn de Portnoy* (1997), de Philip Roth, els problemes van ser d'una altra mena. Van tenir a veure amb les paraules en llengua jiddisch que l'autor utilitza; la novel·la en va farcida. «El jiddisch és la llengua dels jueus de "Mitteleuropa". És a dir, el vocabulari es nodreix de l'alemany, passa que s'escriu en caràcters hebreus»; cal dir, però, que és molt diferent el que es parla a Alemanya del dels Estats Units. «Vaig viatjar a Girona diverses vegades per parlar amb el rabí de la ciutat però no em sabia ajudar. La comunitat jueva d'aquí és sefardita; en canvi, Philip Roth és asquenazita. No hi havia manera de trobar enlloc cap diccionari d'aquesta llengua a casa nostra. Finalment, en un viatge a Varsòvia, vam trobar aquest petit diccionari jiddisch-anglès

en una llibreria universitària, segurament fet per un asquenazita -diu Fontcuberta mentre ens el mostra—. Això va salvar la vida del Portnoy! Aquesta cosa tan petitona!» Una altra curiositat d'aquesta traducció és que hi havia tantes referències sexuals a la novel·la que el traductor, enriolat, assegura que va buidar pràcticament tot el *Diccionari eròtic i sexual* de Ramon Piqué i Joan J. Vinyoles, «i encara hi faltaven coses».

Fontcuberta reconeix que li és més fàcil ficar-se en la pell d'autors com Roth, més espontanis i oberts, que no pas en la d'altres com Mann o Grass. En el llenguatge dels autors alemanys, molt reflexius, s'hi percep el pes de la repressió, molt forta en la tradició alemanya. Mentre que en Roth, de cultura nord-americana, tot i que «el pes de la família també hi és, l'autor l'expulsa cap a fora». Com a contrapunt, esmenta el cas de Stefan Zweig, de qui Fontcuberta va traduir *El món d'ahir: memòries d'un europeu* (2001), *Els ulls del germà etern* (2002), *Fouché: Retrat d'un home polític* (2004), *Montaigne* (2008), *La impaciència del cor* (2010), *L'embriaguesa de la metamorfosi* (2015), *Clarissa* (2017) i *Por* (2018). «Zweig és un autor tremendament culte i cosmopolita, que fa de bon llegir i és molt agraït de traduir» gràcies al seu estil àgil, encara que la traducció de les seves obres també va requerir una «feinada de documentació impressionant». D'aquest autor austríac d'origen jueu, ell mateix en va poder constatar per diverses xerrades en biblioteques que els lectors catalans el coneixen bé, molt més que altres autors alemanys, i ho atribueix justament a aquest estil àgil i al to amable.

Per acabar, comentem la traducció de *Cap de turc*, de Günter Wallraff, perquè va ser una bona experiència, combinació de traducció i docència. És una traducció que va dur a terme a classe conjuntament amb els alumnes. Cadascú en traduïa un fragment i, al final, es va encarregar que tot el conjunt tingués una mateixa pàgina. L'experiència de traduir convidava a la reflexió teòrica al voltant de la traducció, entesa, com ell mateix esmenta a *Tots els colors del camaleó*, com la teoria pròpia que tot traductor es va forjant al llarg d'anys d'exercici professional.

Joan Fontcuberta ha contribuït de manera persistent a enriquir la literatura en català acostant-nos obres cabdals de la literatura universal. El millor homenatge que li podem fer és continuar llegint les seves traduccions.